

איזור סנטה קתרינה נסגר כדי לאפשר לסאדאת להתבודד
סאדאת קורא לתרום
להקמת מקדש בסיני
 העתונאים אוכזבו כי סאדאת נמנע מהצהרות מדיניות

"מעריב", 7.8.1980

סאדאת וסגנו מובארכ מתפללים למרגלות הר סיני, נובמבר 1979 (צלם: סער יעקב, לע"מ)

מחזון "משכן הדתות" של סאדאת לפרויקט "ההתגלות" של א-סיסי

גלגולי המיזמים המצריים בג'בל מוסא

אופיר וינטר

ובאמצע המאה ה-6 הוקם בשיפוליו, בגובה 1,600 מטר, מנזר סנטה קתרינה. ב-2002 הוכרז המנזר אתר מורשת עולמית על ידי אונסק"ו. בתקופת השלטון הישראלי בסיני, לאחר 1967, הפך המנזר העתיק לאתר תיירות פופולרי, ולידו הוקם בית ספר שדה "צוקי דוד". נשיא מצרים, אנואר סאדאת, הבין את ערכו הדתי הסימבולי המיוחד של המקום מייד לאחר ביקורו ההיסטורי בירושלים בנובמבר 1977. הוא סבר כי למקום יש פוטנציאל להפוך לסמל של שלום עולמי ולנכס מצרי פוליטי וכלכלי. בריאיון לכתב עת גרמני בפברואר 1978 הביע לראשונה את השאיפה לבנות בהר סיני כנסייה, מסגד ובית כנסת, שיפעלו תחת קורת גג אחת ויופרדו על ידי קירות פנימיים. סאדאת, מאמין אדוק בעצמו, כינה את המתחם הבין-דתי שתכנן – "משכן הדתות" (מִגְ'מַע אל-אדיאן).

מעמד הר סיני, שבו מסר אלוהים את התורה למשה, הוא אירוע מכונן בשלוש הדתות המונותאיסטיות. סיפור ההתגלות המקראי מופיע בתורה, אומץ על ידי הנצרות ומוזכר גם בקוראן בפסוק "ועם משה דיבר אלוהים פנים אל פנים" (4:164). עם זאת, מיקומו המדויק של הר סיני לא נמסר במקורות ונותר מעורפל ושנוי במחלוקת בקרב תיאולוגים, היסטוריונים וארכיאולוגים.

במסורת הנוצרית נהוג לזהות את הר סיני עם ג'בל מוסא (הר משה) בדרום סיני, המתנשא לגובה של 2,285 מטר. על פסגתו ניצבים כנסייה ומסגד ולצידו אתרים המוכרים בנצרות בתור קבר אהרון, שיח הפטל הקדוש ("הסנה הבוער") והמקום שבו עבדו בני ישראל את עגל הזהב. נוצרים החלו לעלות לרגל להר במאה ה-4 לספירה,

סאדאת מתכנן: „נאום שלום לעולם“ ב־19 בנובמבר

„נאום שלום לעולם“ עומד הנשיא סאדאת לשאת ב־19 בנובמבר מעל פיסגת הר סיני – לציון יום השנה השני לביקורו בירושלים. „אל אהראם“ מציין, כי ה־תגינות יהיו „מצומצמות ב־היקפן“, וכי יטלו בהן חלק אישי דת משלוש הדתות, וכן נציגים מארה״ב, ישראל ומ־דינות אחרות „ידידותיות ושור־חרות שלום“. נמסר, כי יש כוונה לשאת בטקס מספר קטן של יהודים מצרים.

15.10.1979, "מעריב"

סאדאת מציע להקים בית־תפילה לשלוש הדתות על פיסגת הר סיני

"על המשמר", 20.2.1978

ביקור סאדאת בכנסת, 20.11.1977
(אוסף נתנאל ואריקה לורך, ארכיון יד בן־צבי)

קשיים ראשונים

למילות השלום, האחוה והידידות של סאדאת נלוו חריקות ביחסי ישראל-מצרים, ואלו העיבו במקצת על ההרמוניה ורמזו על האתגר בבניית שלום אמת בין הצדדים גם בעשורים הבאים. בגין נעדר מהטקס בהר סיני, כביכול משיקולי לוח זמנים. אך ייתכן כי נעדר גם בגלל שסאדאת העמיד את עצמו במרכז הטקס ולא העניק לישראל מעמד שווה. משתתפים ישראלים שנכחו באירוע העידו כי מכריהם הבדואים חששו להפגין כלפיהם גינוני ידידות.

בנוסף, צפו ועלו פערי התרבות בין החברות והעמים. לפי כתבה מאוקטובר 1979 בשבועון "העולם הזה", קצינים מצרים שביקרו לקראת הנסיגה בבית ספר שדה "צוקי דוד" הישראלי – שתוכנן להישאר על כנו גם לאחר הנסיגה – נדהמו לראות שם מדריכות בלבוש בלתי הולם שניקר את עיניהם. קושי דומה היה לנזירי סנטה קתרין. אומנם הם העדיפו שמרנות מסורתית מצרית על פני מתירנות ישראלית, אך חששו מכך שהחזון השאפתני של סאדאת יפגע באופיו המבודד של המנזר.

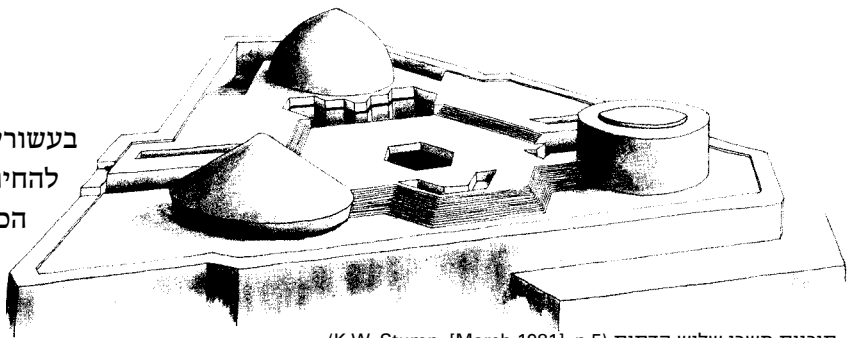
שלא במפתיע, גם האחים המוסלמים במצרים הסתייגו ממשכן הדתות. בביטאונם "אל-דעוה" נכתב כי הקמתו עומדת בסתירה לציווי הקוראן ממגוון סיבות: ראשית, למוסלמי אסור להסכים לכך שבתי תפילה נוצריים ויהודיים יהיו שווי מעמד למסגד; שנית, מדינה מוסלמית אינה רשאית להקים כנסייה ובית כנסת או להשתתף בבניינם; ושלישית, התנהלותה של מצרים צריכה לעלות בקנה אחד עם עמדת הקוראן השלילית ביחס לבני ישראל. בניית משכן הדתות התמהמהה גם לאחר הנסיגה הישראלית, בין היתר בשל הצורך למצוא עבורו מקום

בקשה למחווה נסיגה מההר

הרעיון הועלה רשמית בפני הצד הישראלי בפגישה בין סאדאת ובין שר הביטחון עזר ויצמן בזלצבורג ביולי 1978. הנשיא המצרי ביקש שישראל תבצע נסיגה מוקדמת מג'בל מוסא לטובת הקמת משכן הדתות, והסביר שמחווה כזו תסייע לו להדוף ביקורות מצד המתנגדים לשלום. בעיני רוחו נועד המיזם לעודד נרטיב שלפיו יהודים ומוסלמים ביסודם אינם אויבים היסטוריים כי אם "בני דודים" בעלי אמונות וערכים משותפים והם מצווים לחיות יחדיו.

ישראל דחתה את הבקשה לנסיגה טריטוריאלית לפני חתימת הסכם השלום. בה בעת, ראש הממשלה מנחם בגין בירר אצל הרב הראשי שלמה גורן אם מותר להקים בית כנסת על הר סיני ונענה בחיוב, ובתנאי שזה יבנה במרחק מה מהמסגד ומהכנסייה.

בהמשך דחה בגין הצעה נוספת של סאדאת לקיים את טקס חתימת הסכם השלום על הר סיני. מחווה ישראלית של רצון טוב הגיעה רק לאחר כינון השלום: בגין הקדים את הנסיגה הישראלית מג'בל מוסא ל־15 בנובמבר 1979, יותר מחודשיים לפני התאריך המקורי, כדי לאפשר לסאדאת לקיים למרגלותיו טקס לציון שנתיים לביקורו בירושלים. ואומנם, ארבעה ימים לאחר מכן התכנסו במדבר כ־600 נציגים מכל קצוות תבל, בהם מוסלמים, נוצרים קופטים ויוונים אורתודוקסים, יהודים מקהיר ודיפלומטים מערביים לתפילה בהובלת שיח' אל־אזהר. בני השבטים הבדואים המקומיים התבקשו לקדם את הנשיא סאדאת בשירה מסורתית. בנאומו הכריז סאדאת כי המקום יהיה פתוח מעתה ועד עולם בפני מאמיני שלוש הדתות המונותאיסטיות.

תוכנית משכן שלוש הדתות (K.W. Stump, [March 1981], p.5)

בעשורים הבאים נשמעו במצרים מעת לעת קריאות להחיות את החזון של סאדאת, בעיקר בשל הפוטנציאל הכלכלי הגלום בו לקידום תיירות דתית בהר סיני. עם מובילי השיח בנושא נמנה הסופר המצרי סיד אל-קמני (1947-2022), שב-2010 העלה את חמתם של הסעודים כשהציע לייסד בהר סיני "כעבה חדשה",

שתוכל להכניס למצרים ממון רב ולקרב בין דתות אברהם. הוא נאלץ להבהיר כי השתמש בביטוי כמטאפורה בלבד, שהרי אין תחליף למכה. לימים התברר שדברי אל-קמני נפלו על אוזן קשבת דווקא בצמרת השלטון בקהיר.

מחזון דתי למיזם תיירותי

ביוני 2014 מונה עבד אל-פתאח א-סיסי לנשיא מצרים, כשנה לאחר שהדיח מהתפקיד את איש האחים המוסלמים מוחמד מורסי. המשטר החדש בראשותו ביקש לתקן את מהפכת ה-25 בינואר 2011 ("האביב הערבי") ולהבנות למצרים אתוס לאומי ישן-חדש. אתוס ההולם את המורשת המצרית, אך לא מסיג את מחוגי השעון אחורה לימי מובארכ; ששם את הלאומיות המצרית תחילה, אך לא מתעלם מהזהות הדתית השורשית של תושביה; שעומד על כתפיהם של מנהיגי עבר, אך גם מאפשר לתושבי ארץ הנילוס לחלום על עתיד שונה, חדש ומבטיח.

כבר בראשית ימי שלטונו גמלה בליבו של א-סיסי ההחלטה להחיות את חזון סאדאת בג'בל מוסא, אך בגרסה שונה ולמטרות אחרות. הוא עשה זאת באמצעות שני פרויקטים. הראשון היה ועידה שנתית בשם "פורום הדתות המונותאיסטיות, כאן נתפלל יחדיו", שהתכנסה בין 2015-2019 בסנטה קתרין בהשתתפות שרים, חברי פרלמנט ומנהיגי דת ממצרים וממדינות נוספות בעולם ובחסות הנשיא א-סיסי (אולם לא בנוכחותו). הוועידה לא כונסה מפרוץ משבר הקורונה, ותוכניות לחידושה נדחו עד להודעה חדשה.

בפעמים שהתכנסה הוועידה, מדובר היה באירוע יחצני בעיקרו, שכלל תפילת יום שישי משותפת מול התקשורת המקומית והזרה, ונועד לשרת את היעדים שהגדיר המשטר הטרי במצרים, בכללם: יצירת שיח דתי שיהווה משקל נגד לרדיקליזם מבית מדרשם של האחים המוסלמים ודאעש; תמיכה רעיונית למאבק בטרור שהשתולל באותן שנים בסיני וגבה אלפי קורבנות; מיתוג בין-לאומי של מצרים כערש הדתות המונותאיסטיות וכמודל לפלורליזם ולמתניות דתיים; שיקום המוניטין של סיני כיעד בטוח למבקרים תוך עידוד תיירות רוחנית לאתרי המורשת בסנטה קתרין; ושיכוך מתחים פנימיים בין מוסלמים ונוצרים במצרים.

במרחק מספק מהמנזר, לתכנן את עיצובו ולגייס 70 מיליון דולר לבנייתו. בינתיים, סאדאת קבע לעצמו בית נופש צנוע בעמק השלווה למרגלות ההר. באוגוסט 1980, בחודש רמדאן, קרא ממנו למאמיני כל הדתות להירתם למשימה האוניברסלית להקים מתחם בין-דתי "שיאיר את השביל לדורות הבאים" (האתר הרשמי של הנשיא המנוח אנואר א-סאדאת, 6.8.1980).

סאדאת וחזון המשכן

מצרים החלה באיסוף תרומות למיזם ומינתה שלושה אדריכלים: מצרי, צרפתי וישראלי לתכנונו. בדצמבר 1980 הציגו האדריכלים מודל של המשכן וזכו לברכתו של הנשיא. המתחם היה אמור לכלול שלושה בתי תפילה נפרדים (בגודל זהה ובצורות שונות), מרכז מחקר ותרבות, אולמות כנסים וספרייה, וסמוך אליו תוכננו לקום בית מלון קטן ומרכז תיירות. סאדאת קיווה לערוך את טקס הנחת אבן הפינה בנובמבר 1981 במעמד האפיפיור ונשיא ארצות הברית, ביום השנה הרביעי לביקורו בירושלים.

הדיפלומט האמריקני-יהודי, הנרי קיסינג'ר, שמילאתפקידי מפתח בשנות השבעים במגעים שסללו את הדרך לשלום בין ישראל ומצרים, העיד על החשיבות שייחס סאדאת למשכן הדתות. לדבריו, בפגישתם האחרונה בווינגטון בספטמבר 1981, הזמינו הנשיא לבקר יחד עימו במקום, שבו הוא מתעתד להקים בית כנסת, מסגד וכנסייה בתום נסיגת ישראל מסיני. למרבה הטרגדיה, כעבור שבועות ספורים, ב-6 באוקטובר 1981, נרצח סאדאת בידי מתנקש. כשנתיים לפני מותו הביע משאלה להיקבר סמוך למשכן הדתות, ויש טוענים שאף הוכנה לו שם חלקת קבר. אך רעייתו ג'יהאן טענה כי למשפחתו ולמוקירי זכרו יהיה קשה לפקוד את קברו באתר מרוחק בדרום סיני, והעדיפה שייטמן לצד אנדרטת החייל האלמוני בקהיר, במקום שבו מצא את מותו.

חזון משכן הדתות של סאדאת נגדע עימו, אך לא נשכח לחלוטין. במרץ 1984 נערך מפגש בין-דתי סמוך לסנטה קתרין בהובלת כנסייה מניו יורק ובתיאום עם הרשויות בקהיר. בין משתתפיו היו מצרים, ישראלים ופלסטינים ונציגים של מגוון דתות. במהלכו התקיימו דיאלוגים, תפילות נפרדות וצעדה משותפת לפסגת הר סיני עם שחר.

מעטפת יום ראשון, פורום הדתות, 2017

העושה נפשות לסנטה קתרין דרך סרטים קצרים בכיכובו, שבהם משווק האתר כמפלט מתחלואי העולם המודרני וכמעוז של שלום, סובלנות, טוהר, יופי וקדושה. מקומה של היהדות, שהייתה נדבך מרכזי בחזון סאדאת, נעדר כמעט לחלוטין אצל א-סיסי. בדומה לפורום הבין-דתי שייסד בסנטה קתרין, כך גם בפרויקט ההתגלות נותרו הישראלים והיהודים במעמד נוכחים-נפקדים. אומנם קברניטי הפרויקט מזכירים את זיקת הר סיני לשלוש הדתות המונותאיסטיות, בהן היהדות, וטקס חניכת המקום צפוי לבטא את הזיקה הדתית המשולשת ואף לכלול נציגים יהודים. במאי 2024 אף דווח שמצרים מתכננת בעתיד להוסיף לפרויקט ההתגלות נדבך נוסף – החייאת מסלול יציאת בני ישראל ממצרים; אך קהל היעד העיקרי של הפרויקט הוא תיירים נוצרים, הן בשל מספרם הרב הן בשל זיקתם הדתית למקום.

לסיום, סאדאת זכור כיום, ובצדק, כמנהיג שהקדים את זמנו. למעלה מ-45 שנים לאחר שהגה את משכן הדתות בסיני, הרעיון של מתחמים בין-דתיים הולך וצובר תאוצה. באבו דאבי נפתח ב-2023 "בית המשפחה האברהמית", שהוא תרגום כמעט מדויק של הקונספט המקורי של סאדאת. במתחם הוקם בית הכנסת הראשון באיחוד האמירויות, סביבו מתפתחת קהילה יהודית תוססת, והוא מייצר נקודת מפגש, היכרות ושיח בין המאמינים. בברלין ובאומהה מוקמים בשנים האחרונות מתחמי תפילה משולשים עם היגיון פנימי דומה.

יתרה מכך, החסות שפרסה מצרים על הר סיני היא עדות לכך שריבונות מדינית במקום בעל זיקה לשלוש הדתות המונותאיסטיות אינה בהכרח מכשול לצעדי קירוב לבבות בין מאמיניהן.

הנשיא א-סיסי סוקר את דגם פרויקט ההתגלות, 15.1.2022. (רשות המידע המצרית)

בהתאם ליעדים אלה במרכז הוועידות עמדה הקריאה לדור קיום בין מוסלמים ונוצרים, בעוד מקומם של היהודים נותר שולי, אם בכלל. ראשת הקהילה היהודית בקהיר השתתפה בוועידה ב-2019, אך לא דווח על נציגים מישראל. בול דואר שהנפיקה מצרים לרגל האירוע ב-2017 נשא את הכותרת "פורום הדתות המונותאיסטיות", אך הכיל את סמלי הנצרות והאסלאם בלבד.

פרויקט שני שיזמה ממשלת מצרים ב-2020 הוא "תג'לי" (התגלות), או בשמו המלא "ההתגלות הגדולה בארץ השלום". אופיו כלכלי בעיקרו ותקציבו נאמד בעשרות מיליארדי לירות מצריות, אך הוא אינו כולל פרויקט דגל גרנדיוזי נוסח משכן הדתות. הוא נחלק למספר פרויקטים משניים שמטרתם להזניק את מספר התיירים הפוקדים את סנטה קתרין מכ-100 אלף כיום לכמיליון מדי שנה, למשוך השקעות זרות, לספק מקומות תעסוקה ולהכניס למצרים מיליארדי דולרים. במסגרתו נעשה מאמץ לפתח תיירות דתית, היסטורית, מדברית ורפואית סביב אתר "ההתגלות", לצד תשתיות תעבורה, תעופה, אירוח ובילוי לאורחיו. הפרויקט הושלם ברובו ב-2023, וחניכתו הרשמית מתוכננת למחצית הראשונה של 2025.

א-סיסי מעורב בפרויקט, עוקב מעת לעת אחר התקדמותו והוא אף בחר את שמו. באחד מנאומו הסביר כי מצרים מפתחת בג'בל מוסא חזון הראוי לאתר שבו התרחש אירוע חד-פעמי כמו התגלות האל, אשר נוגע בנימי נפשם של מאמיני שלוש הדתות המונותאיסטיות. עם זאת, א-סיסי אינו מזוהה עם פרויקט ההתגלות כפי שסאדאת היה מזוהה עם משכן הדתות; מצרים משחקת על "קלף התיירות הדתית" משיקולים תועלתניים, והכוחות המניעים את הפרויקט חומריים יותר מאשר רוחניים. אחד ממוביליו הוא עאטף עבד אל-לטיף, איל עסקים בתחום המלונאות

לעיון נוסף

1. א' וינטר, בשם אללה: הפולמוס האסלאמי סביב השלום עם ישראל, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2024.
2. ש' שמיר, עלה טרף: סיפור המרכז האקדמי הישראלי בקהיר, אוניברסיטת תל אביב, 2016.
3. O. Winter and A. Berkman, "The Arab World: One God, One Compound", *For a Righteous Cause: Annual Report 2024*, The Center for the Study of Contemporary European Jewry, Tel Aviv University, (January 2025), pp. 47-54.
4. K.W. Stump, The Amazing Story Behind the Mount SINAI WORLD PEACE CENTER, *The Plain Truth: a magazine of understanding*, (March 1981), p.5-6.

מנזר סנטה קתרינה והצליינות הנוצרית לסיני בתקופה הביזנטית

עופר פוגורלסקי

מנזר סנטה קתרינה שוכן למרגלות ג'בל מוסא ("הר משה") בדרום סיני. המנזר קיבל את שמו סביב המאה ה־9 לאחר שהועברו אליו שרידיה של קתרינה הקדושה מאלכסנדריה. שרידים אלו התגלו באורח נס על פסגת הר גבוה (לימים ג'בל קתרינה) מדרום למנזר. אולם ראשיתו של המנזר קדומה בהרבה. העדויות המוקדמות מספרות על הקמתה של כנסייה במקום בידי נזיר סורי בשם יוליאנוס סבא שביקר בסיני באמצע המאה ה־4 לספירה. כמה עשורים לאחר מכן, ביקרה בסיני הנזירה אגריה המתארת כיצד קיבלו את פניה הנזירים שהתגוררו במקום והראו לה את האתרים המקודשים בסביבה – הר סיני, מקום הסנה הבוער, מערת אליהו הנביא ועוד.

באמצע המאה ה־6 ביצר את המנזר הקיסר יוסטיניאנוס ובנה מחדש את כנסיית המנזר ובה פסיפס קיר מרשים המציג את סצנת ההשתנות של ישוע. מעשה זה תרם במידה ניכרת להפיכת המנזר ליעד צלייני מרכזי. כך לדוגמה, מספר עולה הרגל מפלקנטיה שבצפון איטליה, שביקר בסיני בסוף המאה ה־6:

הלכנו דרך המדבר וביום השמונה־עשר באנו אל המקום שבו הוציא משה מים מן הסלע. ומשם באנו למחרת אל הר האלוהים חורב, ובפנותנו משם לעלות בהר סיני, והנה פגשו בנו המון אין ספור נזירים והרמיטים נושאים צלבים ומזמרים מזמורי תהילים. [...] הם הובילו אותנו אל העמק שבין חורב לסיני. ולרגלי ההר המעיין, ששם ראה משה את נס הסנה הבוער ושם השקה את הצאן. מעיין זה סגור בתוך המנזר, והמנזר מוקף חומות מבוצרות, ובו שלושה אבות מנזר מלומדי שפות, כלומר לטינית ויוונית, סורית ומצרית ובסית [ככל הנראה גיאורגית], ורבים המתרגמים לכל שפה ושפה. (א' לימור, מסעות ארץ הקודש: עולי רגל נוצרים בשלהי העת העתיקה, יד בן־צבי, 1998, עמ' 240).

עדויות מן המאה ה־7 מספרות על קבוצות של מאות צליינים שהיו פוקדות את המנזר במטרה לבקר במקומות הקדושים שסביבו.

במהלך השנים צבר המנזר אוצרות רבים, בין היתר בזכות תרומות של צליינים. המנזר ידוע בזכות אוסף כתבי היד העתיקים שבספרייתו וכן בזכות אוסף האיקונות הביזנטיות שהשתמרו בו.

עופר פוגורלסקי – דוקטורנט באוניברסיטה העברית. חוקר את התפשטות הנצרות לאזורי ספר המדבר. עוסק בפרסום כתובות יווניות ונבטיות מהנגב והסביבה. שותף בפרויקט קורפוס הכתובות העתיקות של ארץ ישראל (CIIP).

לעיון נוסף

1. י' צפירי, "נזירים ומנזרים בדרום סיני", קדמוניות 9 (1970), עמ' 2–18.
2. W. D. Ward, *Mirage of the Saracen: Christians and Nomads in the Sinai Peninsula in Late Antiquity*, Berkeley University of California Press, 2014.
3. G. Manginis, *Mount Sinai: A History of Travellers and Pilgrims*, Haus Publishing, 2016.
4. D. F. Caner, *History and Hagiography from the Late Antique Sinai*, Liverpool University Press, 2010.